

Հաւատարմութիւն թայց լսածին հաւանելով՝
երկայն ու խոր քնէ ելլողի մը պէս կը
հառաչէ , “ Ո՛վ աւետական ձայնս , ո՛
տայր ինձ տեսանել զնա ” :

Երիտասարդն արցունքները գետի
պէս բխելով , սիրտը տակն ու վրայ ու
զրեթէ շունչը կտրած հազիւ կրնայ նու-
րէն կանչել , “ Լքդարութեամբ ասեմ ”
սա է ծերացեալն Սոլսէս ” . այն
ծերն է եղեր մեր անդին անբաւ ան-
մահ Խորենացին , որ զինքն այն աղքատ
կերպով ծածկած՝ մօտիկ երեսուն տարի
լուծեամբ քաշուած Եղմիածնայ Շու-
ղակաթի մեծայիշատակ վսեմականն և
սրբազան շուքերուն մէջ , և իր ամե-
նասիրելի քեռւոյն ու վարդապետին
սրբոյն Սեսրոպայ գերեզմանին սրտա-
շարժ լուծեանց քով , կ'աշխատի ե-
ղեր մեր ազգը փառաւորելու իրեն փառ-
քով . այն երիտասարդն ալ իր խորհրդ-
դապահ աշկերտն է եղեր : Եւս ծա-
նօթութենէս վերջը Սոլսէսի ցոլացած
դէմքը , Գիւտայ թուշին ու իր աննման
աշակերտակցին հետ պլլուիլն , այն եր-
կու մէկմէկէ վսեմ ծերերուն իրարու
վրայ գուրգուրալը , բազմութեան հան-
դիսականաց ուրախութիւնն ու լացը ,
չորս դին ձայն ելլելը , Դաւիթ Մայազ-
թին ու իր դասընկերաց մէկ քանիին
հոն հանիլը , շատ իշխանաց և ժողո-
վրդեան հոն վազել գալը , հազար ու
մէկ հարցմունքները , հազար ու մէկ ու-
սումնական խնդիրներն և յանձնարա-
րութիւններն որ կ'ընեն Խորենացւոյն ,
և կաթողիկոսին հոն զինքը Դազ-
րեանդայ արքեպիսկոպոս ձեռնադրելն ,
և այսպէս Հայաստանի իր յաղթական
գանձը գտնելն , ինչպէս պատմէ գրիչ :

Հ . Դ . Մ

1 Վերոյգրեալ երգիս տեղ աւանդութիւն մը
կը կարծէ՝ թէ մեր Քերթոզհայրն երգած ըլլայ
իր սքանչելի և հրեշտականուազ՝ ծննդեան ճրա-
գալուցին հարցը , Որ գասուց երկնաւորաց . բայց
հաւանական է մեր դրած երգն , որուն խաղերն
ալ կը ցուցնեն թէ շատ վարպետ և անոյշ եղա-
նակ պիտի ունենայ , շէնքն ալ նման է այն հին
մեղեդեաց՝ որոնց ոճն յայտնապէս կը ցուցնեն
թէ Թարգմանչաց դարէն նոր չեն :

ՊԵՏՄՈՒԹԻՒՆ

Լ Կ Է :

ՊԵՂԵՑԻԿ մտածութիւն և փա-
փագելի գործ մըն է՝ կենցաղօգուտ
մարդկանց վարքն հրատարակել , զորոնք
աստուածային նախախնամութիւնը ի-
բրեւ մէյմէկ լուսատու փարոս մէկմէկէ
հեռու դրեր է որ մարդկային ընկերու-
թեան առաջնորդեն քաղաքականութե-
քամբուն մէջ :

Եւ բարերարաց մէջ կրկին յիշատա-
կաց արժանի է Լ Կ Է Պաղղիացի քա-
հանան , որ բարերարութեան սիրով
վառուած՝ իր ամէն հանձարն և ունե-
ցածը չունեցածը , նաև բովանդակ իր
կեանքն ալ մարդկանց բարիք ընելու
նուիրեր էր : Եւ ջանքն ալ պսակեց հրա-
շարի գիւտով մը որով կարծես թէ բնու-
թեան պակասութիւնը ուղղեց՝ խլից
ու համերց դարոց բանալով : Ինչ որ
քաջասիրտ քարոզիչք աստուածային
նախանձով վառուած՝ թողլով իրենց
հայրենիքը հեռու աշխարհքներ կ'եր-
թան և մահուն դէմ կը կռուին , որ-
պէս զի վայրենիներն հաւատքի բերեն՝
նոյնը ըրաւ մէկ կերպով մը Լ Կ Է՝ որ
խուլ և համր մարդկանց սրտին մէջ
մտուց իրենց գերադոյն վախճանը :

Կարողոս Սիբայէլ տը Լ Կ Է ծնաւ
1712 նոյեմբերի 25^{ին} Սերսայի մէջ .
հայրը որ արքունի ճարտարապետ էր և
շատ բարեկարգ կեանք կ'անցընէր , իր
տղաքն ալ կը անուցանէր ամէն բանի
մէջ չափաւորութեան և առաքինութե-
սիրովը : Լ Կ Է պատանին դեռաբոյս
հասակին մէջ երեցուց իր բնաւորու-
թեան ազնուութիւնը . անոյշ կերպ մը ,
խոնարհոյի հեզութիւն մը , և ուրիշի
օգնելու զարմանալի ջանք մը ունէր ,
որն որ ցրցուց ինչուան իր կենաց վերջին
թերը : Ստանն մէջ ալ շատ յառաջա-
դէմ էր . երբոր տասներեօթր տարուան
եղաւ փափաքեցաւ եկեղեցական վի-
ճակ մտնելու . ուստի շատ դժուարու-
թեամբ ծնողացմէ հաւանութիւն առ-

ներէն վերջը՝ մեծ եռանդով մը սկսաւ աստուածաբանութեան ետեւէ ըլլալ . և որովհետեւ իրեն միտքը դրած վախճանն էր կրցածին չափ բարերարել առնկերս , սկսաւ նաև օրէնսդիտութիւն սորվիլ , և ամէն քննութիւններէն անցնելով՝ Փարիզի խորհրդարանին մէջ փաստաբան եղաւ . բայց իրեն կոչումը զինքը նորէն հաւատքի ու բարոյական զիտութեանց ետեւէ ձգեց : Այս աս սրտին բորբոքը շատ ատեն ծածուկ չմնաց . վասն զի (Պրուայի եպիսկոպոսը որ մեծին Պոսիւէի եղբորորդին էր , երեւելի ու առաքինի մարդ , իրեն քով առաւ Ափէ պատանին , ու քահանայ ձեռնադրելէն վերջը իր թեմին մէջ եղած չափաւոր կանոնիկոսութիւն մը յանձնեց անոր : Այս իրեն սուրբ վիճակին մէջ Ափէ քահանան լաւ գիտցաւ միաբանել խիստ ճգնութիւնները առաքինութեանց քաղցրութեան հետ . Ֆենելոնի նման քաղցր ու պարզ կեանք մը ունեցաւ : Դեռ քսանըվեց տարուան ըլլալով մեծ օրինակ խոնարհութեան ու զգուշաւորութեան ցրցուց՝ երբոր յանձն չառաւ եպիսկոպոսութեան պատիւը՝ որ Ֆէօրի կարգինալը կ'ուզէր տալ իրեն՝ ի փոխարէն ծառայութեանց որ իրեն հայրը ըրեր էր աս ծիրանաւորին :

Պոսիւէի մեռնելէն վերջը երբոր Ափէ քահանան Փարիզ եկաւ՝ քիչ մը նեղութիւն քաշեց կասկածաւոր վարդապետութիւն ունեցող անձանց հետ բարեկամութիւն ըրած ըլլալուն համար . բայց սքանչելի համբերութեամբ ամենուն միտքը շինեց . անկեց վերջն ալ որչափ որ ուրիշի անհանգիստ բնաւորութեամբ իրեն դէմ հակառակութիւններ կ'ելլէին , ինքը իր առաքինութեամբ ամենուն կարծեացը զիջանելով կը հանդարտեցնէր :

Այս օրերը մեռաւ հայրն Աննէն որ ուսուցիչ էր քրիստոնէական վարդապետութեան , և կը դաստիարակէր ի ծնէ համը երկուորեակ քոյրեր՝ որոնք իր մեռնելովն երկար ատեն երեսի վրայ մնացին . Ափէ անոնց վրայ խղճալով

որ անտէր անձար մնալով տգիտութեան խաւարին մէջ չապրին ու չմեռնին , իր քոյն առաւ զանոնք :

Արդէն իրմէ առաջ այլեայլ անձինք զանազան տեղուանք շատ փորձեր ըրած էին ի ծնէ խուլերն ու համրերը կը թելու . բայց ամէնքն ալ աս նախապաշարմունքս ունէին թէ խլից ու համրաց բան սորվեցնելու համար պէտք է նախ և առաջ խօսիլ սորվեցնել . ասով ամենուն աշխատանքն ալ կիսկատար կը մնար , ու քանի մը մասնաւորաց կը թութիւն՝ և ոչ հասարակաց օգուտ մը եղաւ : Ասկէ Վիէ քահանան աս բանիս ձեռք զարնելու ատեն չէր գիտեր իրմէ առջիններուն ըրած փորձերը , թէպէտ գիտնալու ալ ըլլար՝ սակայն այսու ամենայնիւ ինքը կրնայ աս արհեստին առաջին հնարողը սեպուիլ . վասն զի ինքը առջինը եղաւ որ հաստատուն սկզբանց վրայ առաւ արհեստը . երկրորդ ինքը անանկ ճամբայ մը բռնեց՝ որ բոլոր մարդկանց շահաւոր եղաւ :

Համբերուն միտքը բան մը ըմբռնելու կողմանէ պզտիկ տղոց կը նմանի , որ որչափ առիթ ու օրինակ ունենան այնչափ մտքերնին կը բացուի . ասոնց խլութիւնը աս բանիս շատ արգելք կ'ըլլայ , բայց բոլորովին չկրնար խափանել . վասն զի նիւթական գործողութիւնները , բնութեան զանազան տեսարանները՝ անձայն լեզու մըն են , որ զհամբերն ալ կը շարժեն անոնցմէ զգացածնին ուրիշի հաղորդել . աս կերպով շուտ մը կ'ըմբռնեն կ'իմանան ընկերական կենաց հարկաւորութիւնը , և ան նիւթական բաները որ առաջին վարժիչ եղան իրենց մտքին բանելուն , անոնք կ'ըլլան նաև առաջին նշանակ մը տաժութիւննին յայտնելու : (Թէպէտ և միշտ չափաւոր է իրենց խօսակցութիւնը՝ ինչպէս որ իրենց ունեցած գաղափարները , այսու ամենայնիւ շուտով կրնան բացուիլ , թէ որ բազմութիւն աս տեսակ դժբաղդներու մէկ տեղ ժողովուրին ու մէկ ընկերութիւն մը կազմեն : Այս ընկերութեան մէջ իրենց մէկմէկու

հետ ունեցած զանազան վերաբերու-
թիւնները ու կապերը, և տեսակ տե-
սակ կարօտութիւնները, իրենց մտքին
մէջ նոր նոր գաղափարներ ծնանելու
պատճառ կ'ըլլան, ու կերպ կերպ զգաց-
մունքներ կուտան, որ շարժմունքով կը
յայտնեն իրարու:

Այիէ քահանան աղէկ հասկընալով
որ ձևերով խօսակցութիւնը շատ կ'օգ-
նէ խլից ու համերց կըթուծեանը,
նախ ինքը ան տեսակ խօսակցութեան
աղէկ մը վարժեցաւ՝ ու կատարելագոր-
ծելով պարզեց, ու մեր հասարակ խօ-
սակցութեան ոճին վրայ առաւ. և ի-
րացընէ աս կերպը մեծ նպաստ եղաւ
ան խեղճերուն՝ թէ իրենց միտքը բա-
ցատրելու՝ և թէ դիմացինին խօսքը
հասկընալու: Այբոր ինքը մեծ հոգով
աս իրեն կենցաղօգուտ նոր գիւտը ծաղ-
կեցընելու ու իրեն աշակերտները կըր-
թելու ետեւէ էր, նախապաշարեալ
վէճ՝ մը ելաւ իրեն բռնած ոճին դէմ,
որուն կուսակից էին նաև քանի մը աս-
տուածաբաններ ու իմաստուններ: Ասկ
ինքը որպէս զի ցուցընէ թէ իրեն գիւ-
տը օգտակար և բրածը լաւ է, ա-
շակերտացը հրապարակական կըթու-
ծին մը ընել տուաւ, ուր տեղ ներ-
կայ էին ականաւոր մարդիկ, զանազան
տեղերէ իմաստուններ և իշխաններ,
որով իրեն գիւտը շատ զարմացման ու
գովեստից արժանի եղաւ:

Այիէ քահանան աս իրեն նոր բռնած
ոճոյն վրայօք շատ գրուածքներ հրա-
տարակեց. 1774ին տպել տուաւ հա-
տարան հրահանգաց ըստած գիրքը, որ
է իրեն աշակերտացը վրայ բրած փոր-
ձերը. 1776ին հրատարակեց Արքայա-
դրութիւն խլից և համերց ի ձեռն
ըստած գիրքը:

Այիէ քահանան ոչ միայն այսպիսի
օգտակար արհեստի մը գտնող եղաւ՝
հապա նաև ասոր առաջ երթալուն ու
ծաղկելուն պատճառ. և աս իրեն բա-
րի նախանձը՝ չէ թէ միայն իր հայրե-
նեացը մէջ գտնուող խլից ու համերց
վրայ էր, այլ եղաւ առաքեալ ուրիշ աշ-
խարհաց ալ: Այլ ահա աս պատճառաւս

էր որ մեծ երկայնամութեամբ զանա-
զան օտար լեզուներ սորվեցաւ:

Ղառ քանի որ փարիզ էր, Յովսէփ
Բ Այսրը իրեն դաս տալու ատեն ներ-
կայ գտնուեցաւ, և ասկէ շարժած իր
երկրին մէջ մէկ աբբայութիւն մը տը-
լաւ Այիէին. ինքն ալ աս շնորհալից
պատանխանը տուաւ. «Այս արդէն ծե-
րացեր եմ, ըսաւ, թէ որ կ'ուզէ տէրդ
իմ խլից ու համերցս բարերարութիւն
մը ընել՝ պէտք չէ իմ վրաս վստահի, որ
մէկ ոտքս գերեզմանն է, հապա բուն
գործքին վրայ»։ Այսրը իմանալով ա-
նոր միտքը թէ ինչ ըսել կ'ուզէ, խաւ-
րեց իրեն Աթոք անունով քահանան,
որ սորվելով անոր ոճը՝ դարձաւ իր հայ-
րենիքը, որ Ա հենայի խլից ու համերց
դպրոցը հաստատէ: 1760ին Ռուսաց
դեսպանը մեծագին ընծաներով եկաւ
իրեն ուրախակցութիւն ընելու՝ Բ Այ-
տարինէ կայսրուհւոյն կողմանէ: Այիէ
քահանան դեսպանին ըսաւ, «Պարոն
ըսէ վեհափառ թագուհւոյն թէ ես ու-
րիշ պարգև չեմ ուզեր իրմէ՝ այլ մէկ
համր մը խաւրի որ կըթեմզինքը»:

Հատ կը փափաքէր Այիէ քահանան
այնպիսի յաջորդներ ունենալ որ իրմէ
վերջն ալ կարենան շարունակել իր
գործքը. և փափաքին ալ հասաւ. վասն
զի շատերը իրմէ յորդորուելով՝ զանա-
զան տեղեր այնպիսի ընկերութիւններ
հաստատեցին. շատ անուանի աշա-
կերտներ ալ ունեցաւ այլ և այլ տեղեր:

Այիէ քահանան ան աստիճանի փոյթ
ու ջանք ունէր խլից ու համերց վրայ,
որ իր ամէն ունեցածը չունեցածը ա-
նոնց կը նուիրէր. իրմէ կըթուած հա-
մերք՝ երեսունի չափ կը համրուին, ա-
մէնն ալ ձրի, որոնց ինքն էր միանգամայն
ուսուցիչ խնամածու և հայր: Թիւ-
պէտ տասուերկու հազար լիրէի եկա-
մուտ ունէր, բայց շատ բանէ ինքզինքը
կը զրկէր՝ որպէս զի իր որդեգիրներուն
ծախուցը խնայութիւն չըլլայ: 1788ին
որ սաստիկ ցուրտ եղաւ, աս պատկա-
ռելի ծերունիս առանց կրակի կը նստէր
որպէս զի իրեն առանձնական ծախքը
չատնայ, և երբոր զինքը աշկերտները

կը յորդորէին որ քիչ մը փայտ գնէ , ինքը կ'ըսէր . Ռարեկամք , կը տեսնեմ որ աս բանս ձեզի հարիւր սկուտի կը նստի : Այսպէս երկար ատեն առանց տէրութեան օգնութեան իր ունեցածովը կը պահէր ինքզինքը ու իր բովինները : Իր մեռնելէն քիչ առաջ Սուրբ Երան Ժ. Բ. քիչ մը բան տուաւ իրեն և հաստատած դպրոցին համար ալ մասնաւոր եկամուտ կապեց :

Սեռալ Վիէ քահանայն յամի 1789ին դեկտեմբերի 23ին , եօթանասունը եօթը տարուան , Սոնթիոնի ծննդեան տարեդարձին օրը : Եւ 1790ին փետրուարի 23ին , Յօլէ քահանայն որ թագաւորին սովորական քարոզիչն էր , վրան դամբանական ճառ մը խօսեցաւ ազգային ժողովին նուիրակներուն առջին : Յաջորդ տարին ինչպէս որ ինքը կը փափաքէր՝ Փարիզի մէջ խլից և համեց դպրոցը հաստատուեցաւ . 1817ին թագաւորական գիտութեանց ճեմարանը՝ Վիէի երախտեացը փոխարէն առաջարկեց որ իրեն վրայ ներքող մը շինուի . և աս ճառիս մրցանակն առաւ պարոն Պէպիան՝ որ Ռուանի խլից և համեց դպրոցին վերատեսուչ էր : Սիայն թէ Վիէի արդեանցն համար շատ պղտիկ էր աս վարձքս . մարդիկ հասարակօրէն այնպիսի մարդկանց արձաններ կը կանգնեն , որոնք իրենց փառացը համար ապրեր ու մեռեր են . ընդհակառակն շատ անգամ անտես կը մնան լաւ և բազմարդիւն մարդիկ , որոնք իրենց բովանդակ կեանքը ընկերութեան ու անոր բարւոյն համար կը զոհեն : Երեւս աս բանս անոր համար կ'ընեն մարդիկ՝ գիտնալով որ առջիններուն յիշատակը իրաւցընէ կարօտ է արձանի՝ որ գէթ անով մնայ անուննին . իսկ բարեբարաց իրենց ըրած երախտիքը ու արդիւնքը բաւական են անմահացընելու իրենց յիշատակը . քանի որ Վիէի դիւցազնական գործոց արդիւնքը կը վայելէն մարդիկ , անունը անմոռանալի պիտի մնայ աշխարհիս վրայ :

ԼԵԻԷ :

Մէն ազգաց մատենագրաց մէջ իրաւամբք հայր և հեղինակ լեզուի ըսուեր են այն մարդիկն որ չէ թէ միայն գիրք գրելու , հապա իրենց գրուածոցը մէջ ազգային լեզուն ու մատենագրութիւնը դուրս ցատքեցընելու և այլոց սիրելի ընել տալու մասնաւոր ջանք ու փոյթ ունեցեր են : Այս մեծ պարծանքը արժանապէս ստացեր է նաև Լեթանուանի Վերմանացին , որ իր լուսաւոր հանձարովն և անոյշ ոճովը գերմանական պանծալի մատենագրութիւնը աւելի կերպով մը փառաւորեր ու հռչակեր է : Իրաւ է որ Վերմանացիք Լեթէն առաջ ալ շատ հռչակաւոր գրիչներ ունեցեր են , ոմանք ալ թերևս երբեմն զինքն ալ գերազանցեր են , սակայն ոչ ոք եղեր է իրեն պէս գրեթէ ամէն բանի վրայ գրող և ամենուն համար ալ պատիւ ու փառք լսող . ափսոս որ բարոյական մասին մէջ քիչ մը ուղիղ փիլիսոփայութեան և ճշմարիտ տրամաբանութեան դէմ սկզբունքներ ալ ունեցեր է . և Սփինոզա անաստուած հեղինակին գրքերն ալ շատ կարգացած ըլլալով՝ անոր ծուռ կարծեաց մէջն ալ ընկեր է՝ զՍտուած բնութեան մէջ փնտռել ուղեւոր :

Լեթէ ծնաւ 1749ին Սայն գետին վրայ եղած Ֆրանքֆորթ քաղաքը՝ ազնուական ու հարուստ ծնողաց տընէ : Հայրն անուանի փաստաբան ըլլալով՝ ուղեց որ տղան ալ նոյն պաշտօնի մէջ դնէ . ուստի իբրեւա քաղքին համալսարանը դրաւ զինքը իրաւագիտութիւն սորվելու : Իբրեւայէն Սթրազպուրկ անցաւ Լեթէ , և քիչ ատենուան մէջ վրան մեծ յառաջագիմութիւն տեսնելով՝ վարժապետութեան պատիւն ու աստիճանը տուին իրեն : Եւ այց Լեթէի վառվռուն ոգին ու աշխոյժ երևակայութիւնը ուրիշ վիճակի և մեծ փառաց պիտի հասցընեն եղեր զինքը : Իրաւագիտական և օրինաց վերաբերեալ ուսմանց հանդարտ զբաղմունքը մէկդի